

ЈЕЗИЧКО-МИСАОНЕ ИГРЕ У ЗМАЈЕВОМ НЕВЕНУ

Айсираки: У раду су анализирана издања часописа Невен, чији је оснивач и уредник био Јован Јовановић Змај, са циљем да се истакне значај који је у чувеном дечијем листу придаван развоју дечијег говора. Предмет анализе су *крајике књижевне форме*, које су имале значајно место у сваком издању часописа *Невен*. Својом бројношћу и разноврсношћу форме издвајају се језичко-мисаоне игре, које су у Змајевом *Невену* именоване као даштања, питалице, једначице, љуштице, мућуљици, анаграми, палиндроме, размештаљке и допуњалке. Лингвостилистичка анализа стилских фигура у језичко-мисаоним играма за децу указује на значај који је најпознатији специјализовани дечији лист у историји српског новинарства посвећивао дечијем говорном развоју, развоју језичке свести и говорне културе најмлађих говорника српског језика. Додатно указујемо на могућности употребе кратких форми из Змајевог *Невена* у оквиру развоја говора деце предшколског узраста.

Кључне речи: књижевност за децу, кратке књижевне форме, Јован Јовановић Змај, *Невен*, лингвостилистика.

УВОД

У раду¹ се применом лингвостилистичке методе анализирају *крајике књижевне форме*² у часопису *Невен*, са циљем да се истакне значај који је Јован Јовановић Змај придавао развоју дечијег говора. Кратку књижевну форму периодика за децу учинила је приступачном и популарном (Марковић 1999: 163), а велику улогу у томе имао је часопис *Невен*. Дечији лист *Невен* је према „процени стручњака и критичара најбољи и најпознатији специјализовани дечји лист у историји нашег новинарства” (Боаров, Баровић 2011: 84).

¹ Рад је написан у оквиру научног пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² У кратке књижевне форме убрајају се пословице, питалице, загонетке, разбрајалице, брзалице, анегдоте, успаванке, благослови, клетве, заклетве (Обрадовић 2014: 379). Такође, у кратке форме за децу убрајају се кратке приче, епиграми, афоризми, графити и разнолије (Марковић 1999: 164).

Јован Јовановић Змај је у нашој јавности мање познат као новинар, иако се „новинарским позивом бавио скоро пола века и то као новинар, уредник, покретач и издавач низа листова за децу, забавника и алманаха” (Боаров, Баровић 2011: 85). Змајев „најпознатији издавачки подухват је *Невен* (1880–1904), лист за децу, којем је био власник, уредник и главни сарадник” (Попов 2009: 521). Циљ нашег рада је да укаже на значај који је Змај као уредник *Невена* придавао развоју дечијег говора.

Змајево истицање значаја *Школској листи*, коме даје предност над својим сатиричним листом *Змај*, довољно говори о томе колико је био свестан важности дечијег листа као вида информалног образовања деце:

„Змаја на пример можете држати и не држати, просто нек је, јер не увиђа свако корист за којом *Змајева* шала тежи: ал ко има деце и жели да му буду свестнија и ваљанија од нас, а Бог му је дао да може на беспослице избацити десет пута колико *Школски лист* стоји, па ипак неће да га држи тај нека црвени од главе до пете” (Урошевић, према: Боаров, Баровић 2011: 92).

2. ЈЕЗИЧКО-МИСАОНЕ ИГРЕ У ЗМАЈЕВОМ НЕВЕНУ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЛИНГВОСТИЛИСТИКЕ

Оно што краткој форми обезбеђује статус књижевног жанра су изражајна средства, хумор, парадокс, игра речима и асоцијативност (Марковић 1999: 163). „Све врсте кратких књижевних форми обилују стилским фигурама, међу којима предњаче алитерација, асонанца, поређење, контраст, анафора, епифора, метафора, а проучавајући их, наилазимо и на ономотопеју, симбол, лирске паралелизме, симплоху, итд.” (Обрадовић 2014: 392). Језичке игре издвајају „лингвистичке радње и обрасце из њиховог обичног, инструменталног контекста” (Марјановић 1990: 51). Подела на фонолошке, лексичке (морфолошке), синтаксичке, драмске игре, игре ритма и риме, игре слоговима указује на то да се играмо језичким јединицама једног језичког нивоа, како би се кроз игру код деце развила фонолошка, морфолошка, синтаксичка свест, итд. Термином *интелектуално-вербалне игре* означавају се *надризајонетике*, „варијанте загонетки које већ у својој структури садрже одговор” (Јанковић 1990: 116), као и антонимске игре, у којима „деца трагају за речима супротног значења” (Јанковић 1990: 116) и слично. У раду под језичко-мисаоним играма подразумевамо језичке игре које у својој подлози имају неку лексичку појаву или стилску фигуру. У језичко-мисаоним играма се од деце захтева да преобразе неку језичку форму, чиме се уз активно учешће детета освешћују језичко-стилски процеси који леже у подлози игре. Језичко-мисаоне игре у Змајевом *Невену* носе називе питалице, даштања, допуњалке, једначице и мућуљци.

Досад су проучаване Змајеве песме-брзалице и њихов однос према народним брзалицама (Грујић 2011: 116–122). Применом лингвостилистичке методе анализиране су „Досетке и наивности из дечијег света” објављене у листу *Сшармали*, које је прикупио Ј. Ј. Змај (Ковачевић 2014: 87–107).

Језичко-мисаоне игре погодне за развој графемске свести које се јављају у Змајевом *Невену* (љуштице, палиндроме, анаграми и размештаљке) нису предмет наше анализе јер су погодније за децу школског узраста, а наша анализа има за циљ да покаже могућности коришћења кратких књижевних форми у вођеној игри са децом предшколског узраста.

2.1. Лексички односи у подлози језичко-мисаоних игара у Змајевом *Невену*

Језичко-мисаоне игре у Змајевом *Невену* које у својој подлози имају лексичке односе деле се на различите врсте загонетки (питалице, даштања и мућуљци) и допуњалке, у које спадају обичне допуњалке и једначице. Највећи број примера у подлози има парадигматске лексичке односе и то најчешће садржинско-формални однос хомонимије.

Хомонимија, као „релација између лексема које припадају истој грама-тичкој врсти речи, имају исту форму и различита, са синхронијског аспекта неповезана значења” (Драгићевић 2007: 320), често лежи у основи кратких форми у Змајевом *Невену*. Одгонетање даштања и једначица је код читалаца *Невена* активирало свест о хомоморфији³, хомографији⁴ и хомотонији⁵, кроз активно откривање семантичко-формалних односа лексема које припадају истој врсти речи, а најчешће је реч о заједничким именицама, ређе о глаголима, придевима и прилозима.

Најпре ћемо показати улогу даштања у откривању хомонимских парова у „намерно изазваним хомонимским ситуацијама, каквим обилује језик књижевности, а пре свега језик поезије” (Драгићевић 2007: 328). Даштања у Змајевом *Невену* најчешће почивају на хомотонији, а ретко на хомоморфији и хомографији.

На основу постојања хомотона *јела* (зимзелено дрво) и *Јела* (надимак од имена Јелена) изазван је привидан хомонимни конфликт у даштању, јер

³ „Хомоморфија је лексичка хомонимија лексема које се подударају само у неким од грама-тичких облика (нпр. *дији*, *дијем* и *дији*, *дугем*)” (Драгићевић 2007: 322).

⁴ „Хомографија је лексичка хомонимија лексема које се подударају само у писаном тексту” (Драгићевић 2007: 322), као у примерима *īrāg* и *īrāg*.

⁵ Хомотонија је семантичко-формални однос међу лексемама које се подударају само у говору, нпр. *йойиришайи* и *йоцришайи* (Драгићевић 2007: 322).

долази до семантичке идентификације, односно поистовећивања, мешања хомонима (Драгићевић 2007: 327):

Која женска у шуми расте? (јела) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 21, 335).

Даштање остварено употребом персонификације и риме за одговоре има хомотоне *Пећ* и *џећ*:

У Старој Србији|Ја сам варош стара.|Имала сам у себи|Кадгод патријара.|Још и нешто друго|Моје име значи,|Што у свакој кући|Човек може наћи;|Врлина се моја|Разиђе у диму,|Не желим ти без мене|Да проведеш зиму. (Пећ и пећ) (*Невен*, 1883, год. IV, 542)

Привидан хомонимни конфликт у даштању остварен на основу семантичке идентификације хомоморфа, какви су номинатив именице *џиџа*, турцизам којим се означава врста пецива, обично од кора, и глаголски облик *џиџа*, 3. лице једнине презента глагола *џиџаџи*:

Које је тесто радознало? (пита) (*Невен*, 1887, год. VII, бр. 2, 32)

Даштања која у основи имају хомонимију могу бити додатно усложњена и захтевати од читалаца *Невена* истовремено освешћивање различитих семантичких односа међу речима. Примера ради, даштање у форми питања захтева најпре откривање односа антонимије између придева *лак* и придева *тежак*, а потом освешћивање односа хомографије између придева *тежак* и именице *тежак*, која је решење даштања:

Који човек никад није лак? (тежак) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 5, 70)

Једначице су посебна врста допуњалке са два празна места на којима треба дописати речи, језичко-мисаоне игре које је Јован Јовановић Змај редовно објављивао у *Невену* са напоменом у поднаслову *За ограслије*. У подлози имају хомонимију, јер су решења једначица најчешће хомотони и хомоморфи, а ретко хомографи.

Хомотони у решењима једначица су најчешће лично име и заједничка именица сачињена од истих гласова, ређе прилог или придев:

Пера и Стева беху два брата. Пера је сад ученик а Стева је зидарски помоћник и кречи куће. Стева кречи куће, а _____ кречи. (Пера пера) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 5, 79); Састану се једном Богдан и Нова; поздраве се и Богдан запита Нову: шта је _____? (Ново ново) (*Невен*, 1889, год.

IX, бр. 9, 143); Питали Жарка како сија сунце у Африци. На то је одговорио _____ . (Жарко жарко) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 10, 95); Васа је у петак мрсио, а Лука је постио. Васа је јео сланине, а _____ . (Лука лука) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 10, 160); Васа и Пера били су неваљала деца. Васа је крао оловке, а _____ . (Пера пера) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 11, 175)

У решењима једначица се јавља однос хомоморфије између глаголског облика и падежног облика именице (глагол *водићи* и именица *вода*, глагол *иасћи* и именица *јала*, глагол *куљати* и именица *куља*):

Чобанин хоће своје псето да окупа, зато га _____ . (води води) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 10, 159); Богдан се играо лопте па удари палом лопту; лопта му одлети, а _____ . (пала пала) (*Невен*, 1889, год. XI, бр. 1, 16); У лонцу на огњишту кувала се куља. Дође мачка па лонац превали, а из лонца све _____ . (куља куља) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 11, 176)

Решења једначица у *Невену* ређе се налазе у односу хомоморфије између две именице (*брав* и *брава*) или именице и придева (*друји* и *друј*):

Затворили у две штале крмачу и брава; код крмаче је на врати локот, а код _____ . (брава брава) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 2, 32);

Мита се расрдио на свога друга. Рекао му: „Ти ми више не требаш, ја ћу себи наћи _____ .” (друга друга) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 10, 159)

Решавање појединих једначица у *Невену* скретало је пажњу *ограслијим* читаоцима и на однос хомографије у српском језику, као у примеру:

Над селом и над градом беснела је страшна бура. На село је пала киша, а на _____ . (град град) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 9, 190)

У подлози једначица су често језички процес хомонимије и стилска фигура каламбур, остварена раздвајањем речи на делове који добијају ново, неочекивано значење (о чему ће бити више речи у делу о каламбуру):

Код мојих суседа Пери и Лазе весело. К Пери долазе гости, а _____ . (од Лазе одлазе) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 21, 336); У једна кола са кромпиром упрегнут је коњ, у други с воћем упрегнут во; тако дакле коњ ће вући кромпир а _____ . (во ће воће) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 14, 224); Разболео се Давид, те су позвали видара _____ . (да вида Давида) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 14, 224); Писао деда мени и мом брату Илији, да ће нам скоро доћи у госте. Не знаш ко се већма обрадовао _____ . (Илија или ја) (*Невен*,

1888, год. VIII, бр. 14, 224); Учитељ ми рече: ако се будеш и од сада тако владао, твој ће отац имати ваљана сина. А ја помисли: зашто само отац, ваљда ће _____ . (и мати имати) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 15, 240); Имала мајка два сина: Станишу и Ивишу. Од Станише очекује многа добра, а од _____ . (Ивише и више) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 5, 79); Мој отац има 52 године, а за 12 година толико ће _____ . (имати и мати) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 6, 95); Питали патку шта јој ради газдарица цео дан. На то ће прогунђати _____ . (патка па тка) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 10, 95)

Језичко-мисаона игра заснована на полисемији је питалица којом се од читалаца тражи да открију значење вишезначне речи. Именица *лист* се у стихованој питалици јавља као одгонетка дистиха, сваки пут са другачијим значењем. Читалац открива у прва два стиха да је то комад папира у саставу књиге, у трећем и четвртном стиху открива да решење уједно значи и лист на дрвету, потом да значи и оно што има изглед листа, као танки, пљоснати слојеви пите и на крају да одговор уједно означава и задњи, мишићни део ноге:

Мене можеш наћи|У књигама свима;|А и на дрвећу|И тамо ме има.|Осетићеш мене|Кад загризеш питу;|И на твојим ногама,|Јесте, ја сам и ту. (лист) (*Невен*, 1882, год. III, 222)

Посебна врста питалица или загонетки, коју је Јован Јовановић Змај назвао *мућуљци*, доприноси развоју лексичке свести, богаћењу речника и намењена је *ѝромућурнијима*:

Ова питања зато сам назвао *мућуљцима*, што то нису загонетке, које ишту да човек мете прст на чело, па да дуго премишља и натеже док и' реши; већ треба само мало да *мућне* главом, па ће свако погодити, – а том приликом види ће се, који је *ѝромућурнији* т. ј. који ће се пре и брже сетити. (*Невен*, у: Ђурђев, Голић 2006: 218)

Мућуљци се заснивају на различитим лексичким односима, а најчешће на односу хипонима набројаном у мућуљку и хиперонима који се налази у одговору:

Како се каже једном речи? Отац и мати? Стара жена? Ситно камење? Секира, сврдло, шило, пиља, сатара, утија, дичкија, ренде, макље, бријачица, меови, длето, кљеште и т. д.? Оплетена коса? Сабља, пушка, јагаган, тупуз, копље, и т. д.? (*Невен*, у: Ђурђев, Голић 2006: 218)

Ређе се мућуљци заснивају на синонимији, у примерима у којима се од детета тражи да наведе синоним именице задате у питању, док се

истовремено развија графемска свест, јер је реч о кратким речима које треба записати:

А како ћеш написати са три писмена: поклон? А како ћеш написати са два писмена: долина? (*Невен*, у: Ђурђевић, Голић 2006: 218)

Допуњалке засноване на односу позајмљенице и домаће речи нису честе, али издвајамо једну у којој се огледа Змајева брига за чистоту српскога језика и култивисање говора деце:

Боља ти је српска него туђа реч. | Не каже се *фуруна* већ се каже _____. (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 1, 10)

Лексички однос хомонимије је најчешћи језички процес грађења језичко-мисаоних игара објављених у *Невену* које се називају даштања, једначице и мућуљи. Ређе се у подлози језичко-мисаоних игара у Змајевом *Невену* јављају остале лексичке појаве, какве су полисемија и синонимија, а само понекад хиперонимија и однос домаће речи и позајмљенице.

2.2. Стилске фигуре у подлози језичко-мисаоних игара у Змајевом *Невену*

На основу стилске фигуре која лежи у њиховој основи, језичко-мисаоне игре у Змајевом *Невену* могу се класификовати на игре које у својој подлози имају персонификацију и игре које у својој подлози имају каламбур, а један број примера у својој подлози има обе наведене стилске фигуре.

Персонификација је најчешћа стилска фигура у даштањима објављеним у *Невену*, у којима се персонификовани појмови обрађају читаоцима и траже од њих да погоде шта су. Даштања су врста мисаоне игре и уједно доприносе развоју фонемске свести:

Ја сам нешто што људи пеку, али никад не једу. Ако ми скинеш прво слово – постаћу нешто што је увек на крају (цреп) (*Невен*, у: Крстић 1986: 27); Ја сам део човечијег тела, али ако ми одузмеш прво и последње слово, постаћу велика звер. (глава) (*Невен*, у: Крстић 1986: 27)

Даштања у чијој је основи персонификација могу доприносити развоју фонемске свести тако што се од деце захтева промена распореда фонема која узрокује промену значења. Ова даштања поред персонификације у својој подлози имају и анаграм, који „упозорава на снагу слова” (Багић 2012: под *анаграм*):

Од речи СМОКВА, размествивши слова направи ми једну велику словенску варош. (*Невен*, 1883, год. IV, 286)

Даштања која у својој подлози имају персонификацију често уједно могу бити стихована, па им се у процесу језичко-стилског онеобичења придружује и рима, као фигура дикције (Багић 2012: под *рима*):

Ја сам речца од три слова.|А дрво сам, и то знајте.|А награшке кад читате,|Јунаку ме онда дајте. (бор) (*Невен*, 1883, год. IV, бр. 6, 32); У мени су пет писмена.|Мајка ми је кршна стена.|А награшке кад ме читаш,|Ћутим, ма шта да ме питаш;|Ћутим, нисам разговоран;|Ћутим – јербо ћутат' морам,|Испремештај слова, подро,|Тад сам придев, знаш ме добро. (камен, немак, мекан) (*Невен*, 1889, год. XI, бр. 6, 95)

Под термином каламбур подразумева се подврста игре речима која „се темељи на сличности звука и различитости значења” (Симеон 1969: под *каламбур*), а у његовој основи је понављање гласова или слогова, додавање, изостављање, премештање или замена гласова и слогова, растављање мотивисаних или немотивисаних речи (Багић 2012: 167). Каламбур је игра речи која „израста из звуковне сличности”, повезан је с лудичком свешћу и често је „извор духовитих, неочекиваних и рафинираних досјетки” (Багић 2012: 168). Као што смо већ показали, каламбур је извор хумора и средство онеобичења у сликовитим именима ликова у књижевности за децу (Максимовић 2010). Управо лудичност каламбурских модификација речи обезбеђује каламбур у значајну улогу у језичко-мисаоним играма у Змајевом *Невену*.

Пишалице ђачке активирају мисаоне процесе, јер се у решењу јавља немотивисана реч (*Сомбор*), а одговори на постављена питања чине каламбурску модификацију разложене речи (*сом* и *бор*):

До поле риба, од поле дрво, цело село варош. (*Сомбор*) (*Невен*, 1882, год. III, 763)

Лексичко-интонационо осамостаљење делова једне речи, која може бити немотивисана, и то у линеарном распореду који је остварен у нерастављеној речи, при чему „каламбурске компоненте по правилу добијају сасвим ново, неочекивано значење” (Ковачевић 2000: 222), често је у језичко-мисаоним играма у *Невену*, с тим што је реч о посебном типу каламбура у ком је из речи издвојен један њен део, са значењем које нема у оквиру целовите речи. На каламбур у заснованом на хомофонији, насталом изостављањем почетка речи, заснивају се питалице објављене под насловом *Шаљива ишћаша* у Змајевом *Невену*, чији хумористични ефекат почива управо на вербалном лудизму:

Која се *Ева* једе? (*бундева*) (Крстић 1986: 66); Који *лед* није смрзнут? (поглед) (Крстић 1986: 66); Који се *иуи* носи на леђима? (*кайуи*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 66); Који *сен* има гране и лишће? (*јасен*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 66); Који је то *груп* по ком се никад кола не возе, нити људи по њему путују? (*погруп*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 66); Који *кос* најгадније пева? (*пркос*) (Крстић 1986: 66); Који се кумићи пеку и једу? (*локумићи*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 66); Каква је то *џара* која се кашиком једе? (*пойара*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 74); Који *Пољак* не зна пољски иако из пољске земље потиче? (*пуйољак*) (*Невен*, у: Крстић 1986: 74); Коју *реку* најбоље познају неваљала деца? (*изреку*) (*Невен*, 1889, год. IX, бр. 10, 159)

Највећи број даштања настаје на подлози персонификације и каламбура, често праћених римом. То су кратке песме чије је решење персонификовани појам, а до решења се долази одгонетањем делова те речи, каламбурски модификованих. На пример, персонификована река Гружа се обраћа читаоцима *Невена*:

У Србији река сам;|Имам слога два.|Без првога писмена|Леп сам цветак ја. (*Невен*, 1883, год. IV, 542)

Даштања у прози у чијој основи је каламбур настао растављањем немотивисаних речи, уз већ поменути персонификацију, могу за тему каламбура имати топоним:

Ја сам варош у Војводини. Прва ми половина живи у води, друга половина ниче из земље. Кад се друга половина чита унатрашке, ух! то никад немој бити! (Сомбор) (Крстић 1986: 27); Ја сам једна држава у Европи. Кад ми одузмеш први слог онда сам једна животиња. Ако од имена те животиње друго слово претвориш у *е*, онда сам сасвим друга животиња. (Немачка, мачка, мечка) (*Невен*, 1883, год. IV, 158)

Даштања у прози у чијој основи су каламбур и персонификација доприносе и развоју дечије свести о подели речи на слоге:

Ја сам једна справа, која је потребна нарочито путницима на мору. Први слог ми је велика планина у Црној Гори. Други ми слог значи једну домаћу животињу. (компас) (*Невен*, 1883, год. IV, 254); Свака ме биљка има. Први слог је упитна заменица, а други се једе као зачин. (корен) (*Невен*, 1882, год. III, 607)

Додатно онеобичење налазимо у даштањима у чијој су подлози персонификација, каламбур и рима:

Почетак ми је лак;|Свршетак ми је коњ.|А у свакој муци|Ја сам ти на руци. (лакат) (*Невен*, 1882, год. III, 607); Ја сам нека трава.|Зар ме виђ'о ниси?|Прва пола

мог имена,|Мој малешко, ти си. (детелина) (*Невен*, 1887, год. VII, бр. 11, 175)⁶

У нашем корпусу ретко се јавља каламбур настао растављањем мотивисаног женског имена, при чему други део добија значење које нема у самом имену:

Ја сам женско име са четири слога. Прва два слога су ми један придев, а друга два су наша велика река. (Лепосава) (*Невен*, у: Крстић 1986: 57)

Велики број даштања настаје на подлози персонификације и типа каламбура насталог заменом иницијалне фонеме. Одговори таквих даштања су низови добијени заменом иницијалне фонеме:

Са Х нисам врео.|Са Г нисам сит.|Са В сам мушко име. (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 14, 123); Са Л сам хладно,|Са Р сам потребно;|Са С сам бело,|Са М сам јело. (лед, ред, сед, мед) (*Невен*, 1883, год. IV, 606); С К сам тица певачица;|А с Н сам ти на сред лица. (кос, нос) (*Невен*, 1883, год. IV, бр. 3, 126)

Даштања која у подлози имају персонификацију и тип каламбура настао заменом иницијалне фонеме додатно су онеобичена употребом анафоре, без обзира на то да ли су у прози или у стиховима:

Кад се њочињем са П, онда сам једна животиња.|*Кад се њочињем са Ч*, онда сам део времена.|*Кад се њочињем са Т*, онда ме носе по цркви. (пас, час, тас) (*Невен*, год. XI, бр. 6, 95); *Кад се почињем са Р*, тражи ме у води. *Кад почињем са Ш*, чувај ме се добро? (риба – шиба) (*Невен*, 1888, год. VIII, бр. 18, 287); *Са Г нисам никад бео*,|*А са Ж сам врло врео*.|*Са Д ме волиш, добро знам*;|*А с П нисам никад сам*.|*А са Б сам један град*;|*С З те питам*. (гар, жар, дар, пар, бар, зар) (*Невен*, 1883, год. IV, 34)

Даштање може у подлози имати персонификацију, каламбур настао заменом иницијалне фонеме и симплоху, јер се на почетку стиха понавља предлог *са*, а на крају стиха *кад се њочињем*, а у сваком другом стиху мења се само глас на који почиње реч за одгонетање:

Са м кад се њочињем|*Тад сам нешто слатко*;|*Са ј кад се њочињем*,|*Чувај ме се братко!*|*Са л кад се њочињем*|*Производ сам зиме*;|*Са р кад се њочињем*,|*Бићеш срећан тиме*. (*Невен*, 1882, год. III, 286)

⁶ Ово је једно од даштања чији аутор је потписан с *Чика Јова*. Многе језичко-мисаоне игре су прилози које су слали читаоци *Невена*.

Фонемска свест се поред замене развија и изостављањем иницијалне фонеме у даштању које у подлози има персонификацију, каламбур и риму:

Од једног сам слога,|Да сам мука свако вели,|Без првога слова|Лети ме свако жели. (глад) (*Невен*, год. XI, бр. 10, 159)

У подлози језичко-мисаоних игара у Змајевом *Невену* фреквентношћу употребе се издвајају само две стилске фигуре. Персонификација омогућава оживљавање појмова које деца треба да одгонетну у даштањима. Каламбур се најчешће реализује растављањем немотивисаних речи, а само у једном примеру растављањем мотивисаног личног имена, али у свим примерима делови издвојени из речи добијају ново значење, што изазива хумористични ефекат. Тако хумор постаје мотивациони поступак за освешћивање језичко-стилских процеса код младог читаоца, а језичка игра активира лудичку свест и изазива задовољство због неочекиваног открића.

Језички поступци у основи језичко-мисаоних игара у Змајевом *Невену* темеље се најчешће на хомонимији, ређе на синонимији, полисемији, употреби хиперонима или позајмљеница, а стилски поступци у основи језичко-мисаоних игара заснивају се на употреби персонификације и каламбура.

3. Језичко-мисаоне игре у Змајевом *Невену* из перспективе методике развоја говора

У говорном развоју детета развијенији језички облици се јављају подстакнути говором који је упућен детету и активним учешћем детета у активностима које су за њега изазов (Костић, Владисављевић 1995: 112). Тек деца која умеју да читају имају могућност самосталног избора књижевноуметничког дела, док усмене књижевне форме уз игру најмлађима пружају могућност да их прилагоде себи и дограде (Марковић 1999: 162).

Дете предшколског узраста постепено постаје све свесније језичко-стилских принципа у подлози језичких игара, односно специфичних поступака играња, а развој језичке свести „доноси стилистички све чистије творевине језичких игара” (Марјановић 1990: 35). Преображавање језичких форми у језичко-мисаоним играма је једна врста истраживања језика која доприноси развоју језичке свести, развоју комуникативних вештина, али и проширивању знања (Марјановић 1990: 52). У језичкој игри дете открива металингвистичку и поетску функцију језика, док је референцијална функција потиснута, а језичко-стилски и мисаони процеси у подлози игре постају трајна способност детета (Марјановић 1990: 53).

Питалице-загонетке захтевају језичку активност детета и уједно представљају мисаони напор и зато се могу реализовати само у старијим васпитним групама (Ивановић 1990: 86). Даштања произлазе из дечијих питања, имитирају питања које дете предшколског узраста често поставља васпитачу, родитељима и вршњацима и представљају „израз напора малог детета да схвати свет” (Ивановић 1990: 85).

Змајеве питалице, даштања, мућуљци и допуњалке представљају језичко-мисаоне игре које могу допринети култивисању језичких игара у оквиру развоја говора деце предшколског узраста. У фонолошке језичке игре спадају брзалице, које је објављивао под насловом *За њрекрхавање језика*, али и палиндроме, анаграми, размештаљке, који уједно захтевају и мисаону активност. Брзалице имају за циљ развијање правилне артикулације и представљају вид логопедске вежбе, док палиндроме, анаграми и размештаљке, као и нека даштања у стиху, доприносе развоју графемске свести, па су погоднији за децу школског узраста. Шаллива питања заснована на каламбурима нису разумљива деци предшколског узраста, али су занимљива за децу школског узраста, нарочито када их деца читају у часопису, јер имају пред собом реч чији део изостављају да би дошли до решења.

Мућуљци су погодни за развој лексичке свести и богаћење речника деце предшколског узраста. Због своје кратке форме, могу се лако уклопити у вођену игру, као упознавање деце са појмовима који су одговори мућуљака, могу се користити у оквиру објашњења непознатих речи или се коришћењем низа мућуљака може водити лексичка игра ако деца покажу интересовање за овај вид игре.

И у самом часопису постоје назнаке да је поштован критеријум прилагођености узрасту јер уз поједине језичко-мисаоне игре стоји напомена ком су узрасту намењене. Даштања чији су одговори низови лексема добијени заменом иницијалне фонеме Чика Јова је штампао са напоменом за мању децу (Невен, 1888, год. VIII, бр. 14, 123), а сложенија даштања чији су одговори низови лексема добијени заменом или брисање иницијалне фонеме наменио је за одраслије (Невен, год. XI, бр. 10, 159). За одраслије су и једначице које у подлози имају хомонимијски однос међу лексемама које се налазе у решењу (Невен, 1889, год. XI, штампане у више бројева часописа), као и даштања, која у подлози имају анаграм (Невен, 1889, год. XI, бр. 6, 95).

Анализирана грађа из Змајевог *Невена* пружа велике могућности за интеграцију различитих садржаја у предшколском узрасту, а истовремено подстиче дечије истраживање језика, увиђање лексичких односа, развој лексичке свести, али и развој комуникативних вештина и освешћивање језичко-стилских онеобичења.

ЗАКЉУЧАК

Језичко-мисаоним играма од детета тражимо да открива и испитује начине грађења и изражавања значења у матерњем језику. Дете решава мисаони задатак тако што преображава језичку форму и открива језичко-стилске процесе кроз игру.

Питалице, даштања, допуњалке, једначице и мућуљци у Змајевом *Невену* у својој подлози најчешће имају однос хомонимије или почивају на персонификацији и каламбуру, а могућа су и различита укрштања ових језичко-стилских поступака онеобичења.

Решавањем даштања, једначица и мућуљака читаоци *Невена* откривају различите семантичке и формалне односе међу лексемама, најчешће лексички однос хомонимије, а ређе односе полисемије, синонимије, хиперонимије и однос домаће речи и позајмљенице.

Језичка игра активира лудичку свест и пред читаоце *Невена* поставља нове изазове када у својој подлози има стилску фигуру, најчешће персонификацију и каламбур. У даштањима се деци обраћају персонификовани појмови. Растављањем немотивисаних речи осамостаљени делови добијају ново значење, што изазива хумористични ефекат, заснован на стилогености каламбура. Хумор тако постаје мотивациони поступак за дечије истраживање језика и промишљање језичко-стилских средстава.

Коришћење кратких књижевних форми, какве су Змајеве питалице, даштања, мућуљци и допуњалке, ствара подстицајно језичко окружење за развој говора деце. Управо кратка форма ових језичко-мисаоних игара омогућава њихово интегрисање у вођену игру у оквиру планиране ситуације учења у предшколској установи. Притом је важно поштовати критеријум прилагођености узрасту, који је истицао и у самом *Невену*. Док су допуњалке остварене употребом риме погодне за предшколски узраст, једначице засноване на односу хомонимије могу бити мисаони изазов за дете школског узраста. Мућуљци воде развоју лексичке свести и богате речник детета предшколског узраста, али шаљива питања заснована на каламбуру нису погодна за предшколце.

Јован Јовановић Змај, као оснивач и главни уредник *Невена*, својим читаоцима нуди разноврсне садржаје, од поезије до научнопопуларних текстова, али не запоставља дечију потребу за играма. Језичко-мисаоне игре у Змајевом *Невену* пример су језичке активности у којој дете користи своје мисаоне потенцијале и богати језичку свест. Кроз кратке форме дете открива како да користи познате речи на другачији начин, радујући се изненадном језичком открићу.

ЛИТЕРАТУРА

- Багић (2012): Крешимир Багић, *Рјечник стилских фигура*, Загреб: Школска књига.
- Боаров, Баровић (2011): Димитрије Боаров, Владимир Баровић, *Великани српске шtamпе*, Београд: Службени гласник.
- Грујић (2011): Тамара Грујић, Змајеве песме–брзалице као вид језичке игре, *Зборник радова Високе школе струковних студија за образовање васпитача*, Кикинда: Висока школа струковних студија за образовање васпитача, 6 (1), 116–122.
- Драгићевић (2007): Рајна Драгићевић, *Лексиколоија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивановић (1990): Радмила Ивановић, Језичко стваралаштво у дечијим вртићима, *Дечије језичке игре*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Сарајево: „Свјетлост”, 71–90.
- Јанковић (1990): Снежана Јанковић, Ђани Родари: од игре до приче – један корак, *Дечије језичке игре*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Сарајево: „Свјетлост”, 105–119.
- Ковачевић (2000): Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић (2014): Милош Ковачевић, О „досеткама и наивностима из дечијег света” Јована Јовановића Змаја, *Књижевности за децу у науци и настави*, зборник радова, 87–107.
- Костић, Владисављевић (1995): Ђорђе Костић, Спасенија Владисављевић, *Говор и језик деце у развоју*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Максимовић (2010): Јелена Максимовић, Тмезички каламбур у антономазијским именима ликова књижевности за децу, *Савремена књижевности за децу у науци и настави*, зборник радова, 149–159.
- Маричић, Пурић (2010): Сања Маричић, Далиборка Пурић, Бројалица у развоју говора и развоју почетних математичких појмова, *Зборник радова Училијског факултета*, бр. 12, 179–188.
- Маричић, Пурић (2014): Сања Маричић, Далиборка Пурић, Заступљеност садржаја из књижевности за децу у предшколском математичком образовању, *Зборник радова Училијског факултета*, бр. 16, 177–190.
- Марјановић (1990): Александра Марјановић, *Игре говором и језиком*, *Дечије језичке игре*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Сарајево: „Свјетлост”, 55–69.
- Марковић (1999): Мирко Марковић, *Антологија крајике форме за децу*, Београд: Стубови културе.
- Милинковић, Чутовић (2016): Миомир Милинковић, Мирјана Чутовић, Краће усмене форме у функцији развоја говора код деце предшколског узраста, *Савремено предшколско васпитање и образовање: изазови и дилеме*, зборник радова, 77–86.

Обрадовић (2014): Марија Обрадовић, Кратке књижевне форме, *Годишњак Учитељској факултету у Врању*, књига V, Врање: Учитељски факултет, 379–394.

Попов (2009): Чедомир Попов, *Српски биографски речник*, 4, И–Ка, Нови Сад: Матица српска.

Симеон (1969): Рикард Симеон, *Енциклопедијски речник лингвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

Jelena Lj. Spasić

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department of Philology

REFLECTIVE LINGUISTIC GAMES IN ZMAJ'S *NEVEN*

Summary: The paper presents short literary forms published in *Neven*, children's journal edited by Jovan Jovanović Zmaj. The aim of the paper is to highlight linguostylistic means used in the short literary forms and the significance attached to children's language development at the end of the XIX century and the beginning of the XX century. The linguostylistic analysis has shown that the most frequent linguistic device used in reflective linguistic games is homonymy, rarely polysemy, the use of synonyms, hyperonyms or loanwords. The most frequent stylistic devices are personification and pun.

Reflective linguistic games in Zmaj's *Neven* have numerous and diverse forms; they occur as different forms of riddles, anagrams, palindromes and missing words games, as well as *daštanja*, *jednačice*, *ljuštice*, *mućuljci*, *razmeštaljke*. The linguistic analysis of stylistic devices used in the games points to the importance that the most prominent Serbian children's journal of all time attributed to children's language development, linguistic awareness and language culture.

In addition to linguostylistic analysis, the paper offers the possibilities of using short literary forms from *Neven* to enhance language development in preschool children.

Keywords: literature for children, short literary forms, Jovan Jovanović Zmaj, *Neven*, linguostylistics.